

Arany János  
jegyzetei

Magyar irodalom története  
és Széptan-(:Aesthetica:)

1859 évben

A kötet forrása:  
*'Sigray Pál hagyatéka, C/71 B VIII. 15. cs.*

Előszó:  
*Császtvay Tünde*

Utószó:  
*'Sigray Mária*

Borító- és kötetterv:  
*Sz. Eszteró Anett*

© Dr. Kertészné Sigray Mária, 2021

© Erdélyi Szalon Kiadó, 2021

# ELŐSZÓ

## Arany János, a „sugárzási központ”

### - Sigray Pál, Arany János tanítványának kéziratos iskolai jegyzetei -

Valószínű, kevesen fogadnának arra, hogy Arany János 1850-es évekbeli iskolai-tanári jegyzetei a 21. század harmadik évtizedébe lépve napjaink legaktuálisabb közéleti kérdéseire is kapcsolódhatnak. Pedig nagyon is így van. Ma, amikor tantervi előírásokról, átalakított iskolai kötelezettségi normákról, kötelező olvasmányok listáiról vagy egyes műveknek, szerzőknek a tantervbe való beemeléséről vagy épp kivetéséről, a tanárok választási lehetőségeiről, kreativitásáról, autonómiájáról, illetve ezek korlátozásáról, vagy az iskolai rendszerek felülről indított átalakításáról, megújításáról szólnak zajos hírek, és nagyon-nagyon ellentétes vélemények nyomán feszülnek egymásnak az indulatok, aligha találunk pulzálóbb kérdéseket, mint amiket felvet ez a most itt közölt, érdekes forrás. Hasonló kérdések azonban már nem először merülnek fel a magyar történelemben. Igaz, a hasonló kérdésfelvetéseknek időről időre nagyon-nagyon eltérő az oka és a történeti kontextusa. Mint ahogy a válaszok is nagyon különböznek.

A 19. század közepén, a szabadságharc 1849-es leverése után az osztrák önkényuralom, nyomban a függetlenségi harcot követően teljes átszervezésre utasította a magyar oktatási intézményeket, és a birodalom Ausztriában alkalmazott tanítási rendjét és normáját tette kötelezővé a magyar

területeken is. Ez azt jelentette, hogy az iskolai oktatás megszokott struktúrája, elvárásrendszere és felügyelete egyik napról a másikra megváltozott. A korábbi gyakorlattól idegen, osztrák tantervet vezettek be erőszakosan a magyar középiskolákban (*Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen*, Wien, 1849). Az ekkoriban döntő részben felekezetek által fenntartott iskolák, ha főnn akarták tartani jogukat, hogy államilag elismert bizonyítványt bocsáthassanak ki, szervezetüket és tanrendjüket is kötelesek voltak az 1850/51. év folyamán – az állami középiskolákban bevezetett változásokhoz hasonlóan – átalakítani. Ahogy Pap Károly (1872–1954) nagykőrösi tanár, irodalomtörténész – akinek fontos szerepéről lesz még szó a továbbiakban – megfogalmazta: „Az 1850. év azonban nehéz helyzetbe hozta a hazai protestáns iskolákat. Az abszolút kormány kiadta az »Organisations Entwurf«-ot s elrendelte, hogy minden középiskolának ennek követelményei szerint kell szervezkednie, különben elveszti nyilvánossági jogát. [...] Az Entwurf napja középiskoláink addigi szervezetét egy csapásra átváltoztatta, feladatait és irányait egy klasszikai alapon nyugvó, egyetemes és harmonikus műveltség jegyében egészen újból fogalmazta. Így tetőzi be pl. a nyelv és irodalom tanítását bizonyos esztétikai ismeretanyag s rendszere tipikus képét az összes enemű oktatás mintájaként

szereplő németnyelvi utasításokban körvonalazza előttünk.” (Arany János-émlékkönyv, II. kötet, Arany Széptani jegyzetei a költő halála félszázados évfordulója alkalmából, bevezetéssel ellátta PAP Károly, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1934, 3. – a továbbiakban PAP.) Máshol ugyanezt a folyamatot úgy összegezte, hogy az *Entwurf* „olyan rendkívüli átalakulást inaugurált [léptetett életbe] főként protestáns iskoláink életében, a melyhez fogható századok óta egyetlen rokon intézmény sem: sem a benső szervezet, sem az oktatási módszer tekintetében. És most egyszerre, minden átmenet nélkül »szaktanárokról«, »szakrendszerrel« és egy egészen új »methodikáról« kellett beszélni.” (Arany János Magyar irodalomtörténete, közzéteszi és bevezetéssel ellátta PAP Károly, Budapest, Franklin Társulat, 1910, 90 oldal – a továbbiakban: PAP, Magyar irodalomtörténet.)

Valóban nehéz belegondolni abba, hogy is zajlott le ez a tarkócsapásszerű, szinte azonnali, óriási oktatásügyi változás – még ha a mából visszatekintve az *Entwurf*-ot a korábbi magyar gyakorlatnál sokkal modernebb oktatáspolitikai eszköz- és normarendszernek is tekinthetjük. Ez az itt közölt forrás és megszületésének környezete erre is valamenynyire rávilágít. Megmutatja, hogy az új előírások szerint miképpen lehetett egyáltalán nekifogni, ha nem volt bejáratos tanterv, nem volt kipróbált tankönyv, ha nem volt épp megfelelő tanár sem. Csak a fenyegető utasítás.

Benkó Imre (1859–1932), a nagykőrösi gimnázium matematika-fizika szakos tanára 1897-ben kiadott, az *Arany János tanársága Nagy-kőrösön* [Nagykőrös, 1897. – a továbbiakban: BENKÓ] című munkájában rávilágított, nem volt elég, hogy a szabadságharc alatt a magyar tanárok többsége szétszóródott vagy bujdosni kényszerült, de az osztrák előírások szerint hirtelen sokkal több kötelező minimális tanerő-létszámra lett szükség az oktatási intézményekben. Így történt Nagy-kőrösön is. Az iskolák azonban csak hosszas kutakodással és komoly

anyagi áldozattal tudták megtalálni a megfelelő tanárokat. Nagy-kőrös különösen kitett magáért, hiszen óriási erőfeszítéssel, de végül ők kapták meg először a magyarországi református gimnáziumok közt a nyilvánossági jogot – többek közt köszönhetően a remek emberekből kiválóan összeállított tanári testületüknek.

A magyar irodalom tantárgyat a gimnáziumban eredetileg Szász Károlyra, a későbbi püspökre bízta volna, de mikor kiderült, hogy a mathézisre [azaz akkori szóhasználat a matematikára] nincs ember, és emiatt a gimnázium nem tudja teljesíteni az elvárásokat, Szász egy indítvánnyal állt elő. Ötletét nagy támogatással elfogadták, és az egyháztanácsi jegyzőkönyv a következőket fektette le: „Végzés. Az indítvány az egyháztanács által köztetvéssel fogadtatván, Szász Károly professor úr, mint a ki a mathesis tanszékére szintén folyamodott, s többek előadása szerint e tudomány iránt különös hajlammal viseltetik, e tanszékre akként tétetik át, hogy az ekként megüresedett magyar irodalom tanszékére Arany János úr, mint a ki az irodalom mezején magának kitűnő helyet vívott ki, alkalmaztatik és meghívása elrendeltetvén, a meghívólevelével feltétele és elküldésére jegyző Nagy Gáspár megbizatik.” (BENKÓ, 7.) Arany kinevezése a magyar irodalom tanárának végül 1851. év október 8-án történt meg. „Hogy Arany meghívására ily örömmel és készséggel vállalkozott az egyháztanács, könnyen érthető – írta Benkó –, mert a mellett, hogy már költői hírneve országszerte meg volt alapítva, köztudomású volt róla, hogy a tanítással is több ízben sikeresen foglalkozott.” (BENKÓ, 7.)

Valóban, a Nagyszalontáról ide érkező Arany ekkorra már országosan ismert költő, a *Toldi* írója, a nemrégiben elvesztett Petőfi legközelebb barátja, a magyar irodalom alkotóinak jó ismerőse, újrainduló életének meghatározó alakja. Mindazonáltal – ahogy Korompay H. János, a pár éve indult Arany János kritikai kiadás vezetője írja – „A szabadságharc alatti verseiért, a *Nép barátja* című lap

társzerkesztéséért, a belügyminisztériumban való közreműködéséért Világos után elvesztette állását.” Így hát Aranynak is megnyugtató megoldásnak mutatkozott elfogadni a nagykőrösiek ajánlatát és szívesen megtagasztalt segítőkészségét.

Bár Nagykőrösön a tanár-Aranyt várták, de egy elsőrangú költőt is kaptak. Az iskolai életben ezt azonban Arany tudatosan szinte észrevehetetlenné tette. Visszahúzódo, elmélkedő és töprengő alkattól sokan írtak már, de Arany valóban szigorúan tanárként viselkedett a nagykőrösi gimnáziumban. Beilleszkedett a tanári karba, és költői tudását maximum akkor villantotta fel nyilvánosan, ha a közös tanári összejöveteleken valamely kollégájukat verssel akarták megtréfálni. De az iskolai tanórákon szigorúan tartózkodott bármiféle poétai allúrtól. Kizárólag otthon, íróasztala mellett, a magánéleti szférájában maradt költő. Visszaemlékezők sora jegyezte föl, hogy az iskolai órákon azonnal leállította, ha valaki az ő verseiből akart példát hozni vagy azokat idézte. Mindössze néhány kortársával, elsősorban Petőfivel tett kivételt: róla és a vele való kapcsolatáról kedvvel beszélt a tanórákon is, sőt Petőfi egy-egy leveléből néha fel is olvasott a diákoknak. Ábból, hogy ő „korának egyik legműveltebb, legtöbbet eszmélkedő embere” – ahogy Németh G. Béla, egyik legmélyebb értője fogalmazott, vagy ahogy máshol összegezte: „A legbonyolultabb s a legtudatosabb alkotó módszerű lírikusaink egyike” – a gimnáziumi munkájában szinte semmit nem mutatott meg. Azaz mégis. Az itt olvasható forrás ennek bizonyítását is adja. Igaz, nem tipikus, hanem nagyon is Aranyra jellemző módon.

Arany János egész élete, alkotómunkája, közéleti szereplése egyébként sem tipikus mintázatok szerint alakult, hanem nagyon is atipikus módon. De vajon miben is áll vagy fogható meg ez az atipikus mintázatú élet és művészet? És hogyan lehet ez a számos elemében atipikus életút számos elemében mégis saját korában és mindmáig jelképes értékű? Itt csak néhány – egyébként korjellemezővé

is bővíthető – kérdéssel próbálom rámutatni erre a másokra nagyon nem jellemző és a szokásostól igen eltérő életpályára, melyet Arany végigjárt.

Ha belegondolunk, Arany életútja szinte egy magyar népmesehőshöz hasonlítható: az idős, szegény szülők legkisebb, dédelgetett gyereke hosszú és megpróbáltatásokkal teli élete során a legmagasabb társadalmi presztízsű magaslatokra jut, elismerésekkel halmozzák el – a Tudományos Akadémia titkára (1865-től), majd főtitkára (1870–1879), a legmagasabb polgári kitüntetés, a Szent István-rend birtokosa (hacsak szinte erőszakkal, az akkori kultuszminiszter, Eötvös József külön nyomására nem utasította azt vissza). Ő az irodalmi népiesség egyik elméleti kidolgozója, majd megvalósítója: a nemzet egyik legnagyobb költője. Mindezt úgy, hogy e címet – valljuk meg – ritka módon nyerte el. Hiszen fájdalmasan nem megszokott, hogy a csendes, szakmai alázattal teli, kitartó munka visz sikerre és lendít a legmagasabbra valakit, aki a kitüntetett szerepekért egy lépést nem tesz, sőt nemegyszer szinte erőszakkal kell rávenni azok elfogadására.

Az sem túl szokásos – a 19. század második felében pedig különösen nem, amikor a magas és a populáris irodalom szigorú kettéválása lesz az elvárás és az irodalmi norma –, hogy egy kiváló költő egy ponyvatermékből kölcsönzött tematikájú szépirodalmi alapművel (*Toldi*) érkezzék a nemzeti kánonba, és kerüljön szinte nyomban az irodalom csúcsára. Vagy hogy fő műve főszereplőjében az egészen különböző társadalmi rétegből származó olvasók is azonnal a magyar identitásjegyeket (hősiesség, bátorság, kitartás, erő stb.) véljék fedezni. Az elszegényedett, de nemesi származású főhősben ráadásul az egyik legagilisabb társadalmi réteg ismert ekkor magára, és érezte azt a nagy reformkori készülődés idején, hogy Toldi Miklós példáján a becsületét, magyarságát, vitézségét, múltját stb., azaz nemzetét akár fegyverrel is meg kell védenie.

A *Toldi* vitathatatlanul nagyon szerencsés konstellációban íródott: egyrészt a ponyvakiadásokból ismert történetre tömegek, köztük az alacsonyabb néprétegek is nyomban ráismertek, és ismerős történetként, kedvvel olvasták. Másrészt a mű jól illeszkedett az akadémiának a magyar eredet vizsgálatával kapcsolatos ekkori népdal- és népmesegyűjtési akcióihoz, hiszen a magyar történelem régmúlt alakjának tősgyökeres és dicső magyar jellemvonásait idézte meg. Harmadrészt olyan nyelvezettel, olyan nyelven íródott, amely érthető és dallamos volt, és csak annyira volt emelkedett, hogy a szövegértést nem akadályozta.

Befogadható volt és közel állt – ha nem is annyira, mint Petőfi versnyelve – a nép orális kultúrájához. Amellett persze, hogy páratlan és kimagasló művészi produktum volt. A mű ebből a szempontból is a legjobb ütemazonossággal érkezett. Ugyanis a magyar irodalomban ekkoriban kezdett a magaskultúra iránt érdeklődők szűk rétege mellé felcsatlakozni a tömegkultúra-fogyasztók mind szélesebb köre. Ebben óriási szerepe volt egyrészt a francia forradalom nyomán és eszméi alapján meginduló európai forradalmi hullámnak és a (19. századi értelemben értendő) liberális eszmék terjedésének, az olvasási szokások és gyakorlat demokratizálódási folyamatának, valamint az egyre nagyobb számú olvasni tudó és akaró rétegek elvárásainak.

Petőfi, és nyomában Arany példája és sikere pedig azt a felgyorsult társadalmi mobilizációt is mutatja, amely lehetővé tette, hogy olyan rétegekből – akár az egzisztenciálisan bizonytalan társadalmi csoportokból, azaz a nép fiaiból is – hirtelen meghatározó literátus személyiségek legyenek: immár pusztán a szellemi vagy művészi tehetségükkel. Petőfi példája emiatt volt elsöprő hatású, sőt Petőfi kézfogása és elismerése felemelte maga mellé az általa kiválasztottat, Aranyt is. Ez az önzetlen befogadó attitűd és jelképes aktus előtte és a későbbi időszakokban is szinte páratlannak számított a magyar művészeti-irodalmi életben. Arany

így – Petőfi mellett – a magyar nép költőjeként debütált, és népszerűsége, széles olvasóközönségre számíthatott, mellette pedig az akadémia kétszer is elnyert jutalma az irodalmi életbe való befogadását igazolta.

A szabadságharc elvézése és Petőfi halála azonban teljesen új helyzetet teremtett: számos író emigrációba kényszerült (pl. az 1848-as kormányváltás- és közoktatásügyi minisztere, Eötvös József), többen börtönbe, majd kényszerbesorozással az osztrák hadseregbe kerültek (pl. Vajda János), mások évekig bujdosnak (Jókai Mór) vagy betegeskedtek és korán elhaltak (pl. Vörösmarty). Ebben a kétségbeesett helyzetben – legalább lélekben – valamiféle biztonságot nyújtó vezérre vágyott mindenki. Arany új pozícióba kerülését várta mindenki – egyedül csak ő maga nem kívánt semmiféle irodalmi vezérszerepet vállalni. Mégis, a neoabszolutizmus éveiben ő vált a nemzet lelkiismeretév. Nyilván végletes etikussága miatt, illetve azért is, mert ebben az időszakban nem a lobogó, forrongó és forradalmi vezér alakja lesz vonzó, hanem a nyugodt erőt sugárzó. (Nem véletlen, hogy az Országos Széchényi Könyvtár 2017-es Arany-év kiállításának közepén egy óriási, körbeölelhetetlenül nagy, masszív fatörzs állt és jelképezte Arany biztonságot nyújtó erejét.)

Arany nagykorú éveit, választását és minden mást kizáró, demonstratív tanári szerepvállalását érdemes ebből a nézőpontból is értelmezni. Persze nem feledhető, hogy Arany tanári munkája természetesen komoly egzisztenciális kérdésekről is szólt, hiszen el kellett tartania családját. Márpedig a korban – bármiféle egyéb vagyoni háttér nélkül – az irodalomból nem lehetett megélni. Hiába ismerünk kivételt: Petőfit, aki remek üzleti és marketingérzékkel, kiváló tárgyalási képességei és nagy közönségsikere révén meglehetősen jó áron tudta remek műveinek szerzői jogait értékesíteni, és ebből biztos egzisztenciát is teremtett. Ám a magyar irodalomban még csak ekkoriban

indult el az a hosszadalmas professzionalizálódási folyamat, amelyben az abszolutizmus idején a nemzeti őrlángot talán leginkább őrző magyar írók-költők csoportja igyekezett megteremteni az egzisztenciális megélhetés lehetőségét, felállítani az irodalmi intézményrendszer alapjait, írói érdek- és segélyhálózatot létrehozni, stb. Ez azonban még több évtizedes, hosszú folyamat lesz. Ekkor, azaz az 1850-es évektől több évtizeden át még jóformán egyáltalán nem működik, így az íróknak-költőknek valami más polgári foglalkozást is űzniük kell, hogy akár csak szerényen is megéljenek.

Aranyból egyébként is nagyrészt hiányzott az üzleti érzék és a bármiféle vállalkozási szellem, és puritán életformája szerint a család meglehetősen szerényen élt még akkor is, amikor Arany már jobb és biztosabb polgári egzisztenciát tudott megteremteni valamely állásával. Mégis nyilvánvaló, hogy Arany a tanárságát egyfajta közszerepvállalként élte meg – ha nem is feltétlen a megszokott módon. Teljességgel hiányzott belőle ugyanis a hatalom szeretete vagy a nyilvánosság előtti megmutatkozás kíváncsága. Mindezt nem ambicionálta és életstratégiájának sem volt része. Különösképp nem, hiszen a függetlenség eszméjének bukása és elnyomása mély, nehezen múló sebet ejtett rajta. Nem csoda hát, ha a nyilvánosság fórumának ekkor – akárcsak a korábbi évtizedekben a népszerű, tömegeknek szánt írásokat és egy népújság vagy lapok szerkesztését – a tanári katedrát és diákok sorának oktatását és tudásának gazdagítását tartotta. Ezt egyéni és nemzeti felelősségének vélte, hosszú-hosszú éveken át hajlandó volt művészi céljait is alárendelni ennek a szolgálatnak. Úgy is értelmezhetjük tehát, hogy irodalmi vezérszerepét nem tipikus módon teljesítette, hanem majd tíz éven keresztül – saját lokális közegében – a tanári és oktatói működésével vállalta a nemzetformálás és a jövőalakítás felelősségét. Ilyen értelemben is igaz volt tehát, amit Szerb Antal írt róla, hogy: „Minden szál hozzávezetett és minden szál tőle vezet, a magyar szellemi életnek ő a sugárzási központja.” (SZERB

Antal, Arany János, In: Sz. A, *Magyar irodalomtörténet*, Budapest, Révai, 1935, 363.)

Ha viselkedésében, életmódjában és nyilvános megmutatkozásában nem is feltétlenül, de tanári működésében nagyon is érvényesült ez az iránymutató, központi kisugárzó szerep. Mert Arany nem pusztán rendkívül sokrétű alkotó volt, de az irodalmi életben korábban sosem látott elméleti tudással gondolkodott a formálódó és a régmúlt magyar irodalomról. Költő, de kritikus és rendszeralkotó is, az irodalomelméleti kérdések és az irodalom gyakorlati kérdései csak úgy foglalkoztatták, mint az irodalmárok egymásra adott reflexiói. Összegző és értelmezői alkatát különösen foglalkoztatták az irodalmunk helyzetéhez és feladataihoz kapcsolódó kérdések, verstani és összehasonlító, elemző és összefoglaló tanulmányaiban a modern irodalomelméleti irányzatok előfutára. Korának az egyik legműveltebb embere és alkotója pedig tanárként is különös közfeladatot vállalt, és kilenc év diákságának teremtette meg a nemzeti irodalom-képét, és tett hozzá magyar identitásuk alakításához.

A kínzó tankönyvi hiányra Arany tehát sajátos választ adott: saját tankönyvet – egyben egyéni néző- és súlypontú irodalomtörténeti és esztétikai összefoglalót – írt. Nem véletlen, hogy ezeket az iskolai összegző jegyzeteket az irodalmárok máig Arany esztétikai és irodalomtörténeti értelmezésének alapjaként és eszenciájaként olvassák. Az itt közreadott forrás ezt az Arany János-i választ mutatja be: két, általa írt és összeállított iskolai jegyzetének hű szövegét olvashatjuk: *A magyar irodalom története Rövid kivonatban és a Széptani jegyzetek (Aesthetica)* című munkáját. Pap Károly a *Széptani jegyzetek* 1934-es kiadása előszavában mutatott rá, hogy az *Entwurf* szerinti osztrák tantervi előírásokban: „A fontosabb segédkönyveket nyomban meg is nevezik: egy grammatika és olvasókönyv az alsó és egy irodalomtörténeti mintagyűjtemény a felső gimnáziumok számára.” (PAP, 4.) Arany vélhetően

eszerint kezdett dolgozni saját kézírású iskolai összefoglaló szövegein, tankönyvein. Ennek eredeti változata mára csak kisebb részben maradt fenn.

Benkó Imre 1897-ben még úgy tudta: „Az irodalomtörténet tanulására rövid, önmaga által készített kéziratot adott a növendékek kezébe. E kézirat eredeti példánya ma is megvan Szilágyi Sándor birtokában [akivel Arany valamivel korábban egy, végül a cenzúra által megjeleneni nem engedélyezett *Magyar olvasókönyvet* összeállított] – ki Arany eltávolozása után a magyar irodalomtörténet tanítását átvette. Az egész Arany gyöngy szem betűivel írva 54 sűrűn írott lapot tesz. Szilágyi közölte belőle a »Nemzet«-ben a Petőfire és Tompára vonatkozó részleteket. E kéziratnak az egykori tanítványoknál több másolata maradt fent.” (BENKÓ, 150–151.) Az Arany-kéziratok nagyobb része azonban idővel sajnos elveszett vagy megsemmisült, a 20. században már csak töredékük található meg. Pap Károly 1911-ben az *Irodalomtörténet* kézírata kapcsán már arról tudósított, hogy: „Arany a maga eredeti kéziratát, Körösről távozóban Szilágyi Sándor barátjának, egyúttal az irodalom tanításában közvetlen utódjának ajándékozta, a kinek keze közt még 1882-ben, Arany halála idején is megvolt. Szilágyi hagyatékából aztán a budapesti egyetemi könyvtár birtokába ment át, de már csak egy kis töredéke (Legújabb kor I. szakasz). [...] A többi nagyobb része Ágai Adolf birtokába jutott, innen is tűnt el több mint egy évtizede, végképpen. Bár a jeles író a mi kérésünkre is többször, szíves készséggel kutatott utána: nyomára nem akadt...” (PAP, *Magyar irodalomtörténet*, 24.)

A kézzel írt tankönyv elkészülte után – melynek pontos születési idejét máig nem ismerjük – azonban Arany a kéziratot a diákokkal sokszorosítani kezdte, mégpedig úgy, hogy a legjobb tanulók diktálás útján írták le Arany szövegét. Pap Károly azt írta, hogy: „Mint több egykorú tanítvány nyilatkozatából tudjuk, Arany e kompendiumot [azaz összefoglaló kivonatot] az első években mindég maga diktálta, csak később adta át egy-egy jobb

növendékének, hogy társaival együtt odahaza másolják le, úgy hogy az közórán már készen állt a fiúk előtt: a VI–VII. osztályokban vezérfonálként, a VIII-ikban pedig, a melynek számára készült voltaképp, mint érettségi összefoglaló. Természetes azonban, hogy az iskolai előadás fejtegetéseit itt-amott idővel lényegesen bővítettek és módosítottak rajta. Arany például már a tárgyalás mikéntjében egész eredeti methodust követett, a melyet Lévy József barátjához írt (1858. febr. 28-iki) levelében fejt ki előttünk tüzetesebben. E szerint a VI-ik osztályban, melyben az irodalomtörténet tanítása kezdődött: a korfelosztást előre bocsátva, rendesen a Legújabb koron kezdte, »mivel könnyebb a gyermeknek, mint a zumtuchel [azaz 'szemetekkel' – utalás a *Halotti beszéd és könyörgés* magyar nyelvemlékünk 3. szavára] s vonzóbb is«, míg az Ó-, Közép- és Újkort a VII-ik osztályra hagyta. A VIII-ik osztályban végre, a melynek tulajdonképeni tárgya voltaképp az eszthétika lett volna, a más iskolából jött, s irodalomtörténetről gyakran nem is hallott tanulók kedvéért, hogy »azok is tudjanak az érettségin valamit«, a Legújabb kort újra átisméltette.” (PAP, *Magyar irodalomtörténet*, 20.)

Bár az egyik diák is elmesélte később, hogyan zajlott a diktálási metódus, ennek ellenére a szakirodalom sokáig kedvvel vitatkozott azon, hogy a kijelölt, arra érdemes diákok Arany szövegét szöveggként másolták-e, vagy hallás, diktálás útján reprodukálták. Szakács Lajos, később Baranya megyei református lelkész visszaemlékezése szerint „Arany János gimnáziumának négy évig voltam növendéke s 1860-ban érettségiztem. Márton András és Szüle Ferenc osztálytársaim voltak. Jegyzetemet diktálás után írtam esténként, faggyúgyertya mellett, de nem az eredetiről. Arról csak egynek volt szabad másolni, aztán rögtön visszaadni, hogy el ne kopjék. Emlékszem rá, hogy az eredeti ritka szép apró betűkkel volt írva. Másolataink azonban hitelesek, amennyiben azokat szóról-szóra tettük papírra, mint hogy így is kellett azt felmondani, azon parancsnak engedve, hogy a betanulással előadási



és írásbeli ügyességet is szerezhethünk. Tudtuk is jól mindnyáján, kivétel nélkül, sőt mondhatnám, fűjtük.” (PAP, 25.)

Ha nem is ismernénk ezt a visszaemlékezést, azt, hogy nem írásos szöveg alapján, hanem diktálás útján történt a másolás, nemigen lehet kétséges. Hiszen több névalak Sigray Pál jegyzetében helytelen vagy helyenként eltérő írásmóddal szerepel (Például: Bacsányi, Festetics, Kritikai Lapok, Kisfaludi-Kisfaludy stb.). Még erősebb bizonyíték a diktálás mellett, hogy az itt közreadott, Sigray Pál tanuló írásával elkészült szövegváltozatba utólag – nyilván egy hangos összeolvasás alkalmával – több pótlás és elhallás miatti javítás került be, illetve a margón néhány helyen olyan megjegyzések is szerepelnek, amelyek nyilvánvalóan nem a leírandó főszöveg részei, hanem bizonyos szóbeli „pluszközlések” lejegyzései. Ennek az egyik legviccesebb példája a *Széptani jegyzetek (Aesthetica)* című jegyzet 18. lapján a humor magyarázatánál egy lapszéli, cenzúrázás bejegyzés: „Debreczeni prof. fiacskája: Apám! nincs a víznek leve.” Valószínű, Sigray itt beazonosításul és emlékeztetőül jegyezhette fel a hallott és az esztétikai fogalmat magyarázó példát.

A forrásból úgy tűnik, hogy a jegyzetet a felsőbb osztályok tanulói az alsóbb osztály tagjainak készítették – erről is kisebb vita zajlott a szakirodalmi vélekedők közt. Sigray kéziratos jegyzeteinek fedőlapján ugyanis az áll, hogy „*Arany János jegyzetei Magyar irodalom története és Széptan (:Aesthetica:) a Nagykőrösi gimn. V. osztályában 1859 évben*”, miközben tudjuk, hogy Sigray Pál 1859-ben érettségizett, illetve a jegyzetben egyes helyeken feltüntette a szövegleírás haladásának menetét, amely mellé feljegyezte, hogy ő maga az írás idején VII., később pedig már VIII. osztályos.

A Sigray-féle kéziratos anyagot a korábbi Arany kritikai kiadás X. kötetének – mely közölte mindkét Arany-szöveget (*Arany János Összes művei, 1841–1860, X. köt., szerk. KERESZTURY Dezső,*

sajtó alá rendezte KERESZTURY Mária, Budapest, Akadémiai Kiadó 1962, 446–531. és 532–565. – a továbbiakban AJÖM, X.) – készítői ismerték, ugyanis a következőket jegyezték fel róla: „Az egyik [diák], Sigray Pál pl. mindig megjelölte a leírás időpontját jegyzetében. (Sigray 1859-ben érettségizett, jegyzete a Ráday-levéltárban található.) Jegyzete két részből áll, külön lapszámozással. A kezdetől az újkorig terjedő rész [a Sigray-jegyzetben az 1–38. oldalig terjedő rész – Cs. T.] leírását 1857. dec. 31-én fejezte be, tehát a VII. osztály első félévében. 1858. jún. 23-án jutott el az újkor végéig [azaz a Sigray-jegyzetben a 38–71. oldalig terjedő rész – Cs. T.]. Jegyzete 71 oldal. A legújabb kort 1859. jan. 15-én, tehát a VIII. osztályban fejezte be, 64 oldalon [a Sigray-jegyzetben új számozás indul: 1–64. oldal].” (AJÖM, X, 626.) Mégis, a Sigray-jegyzetben közvetlenül ezután következő *Széptani jegyzetek* másolatáról a kötet szerkesztője és sajtó alá rendezője nem látszanak tudni, ugyanis erről egyáltalán nem tesznek említést. Ez pedig további 51 oldal kéziratot jelent, amelyet Sigray – saját datálása szerint – 1859. június 18-án fejezett be, tehát nem sokkal az érettségi vizsgája előtt – ez is érv amellest, hogy bár a másolás valószínűleg elmélyítette a leírt anyagnak a matúra előtti megjegyzését, de a diktátumnak alapvetően nem ő, hanem a fiatalabb diákok vehették igazán hasznát.

De az is elkerülte a szövegkiadók figyelmét, hogy Sigray jegyzetében számos utólagos lapszéli bejegyzés és pótlás történt, illetve néhány speciális üzenetet is hátrahagyott a leendő (diák)olvasóknak. Sigray margón feltüntetett pótlásainak túlnyomó része azonban nem szerepel és nem is említődik a Kereszturyék kiadta textusban. Még olyan sajátosságokat sem jeleztek a szövegkiadók, amely például *A magyar irodalom története Rövid kivonatban* című munka végén olvasható, mikor Sigray a nehéz lejegyzési munkát azzal zárta: „Jaj! csakhogyvégevan [!] Hála Istennek.” Vagy azt sem említik, hogy a *Széptani jegyzetek* utolsó lapja után, az 51. lap hátoldalán egy egyelőre megfejtetlen

célzatú – meglehetősen gyenge –, versszerű töredék olvasható *Sirirat a Nkörösi Zsidótemetőben* címmel, amelyet valószínűleg Sigray írhatott Arany egyik szokásos csuklógyakorlatára (a feljegyzések szerint Arany gyakran adott ki versírási gyakorlatot a diákjainak):

„A gyenge nyíló virágok elváltak  
Oda a hol a napfényesség világzik  
Itt nyugszik szülei öröm, békében  
Siratig testvérjei, – csendessen.”

Mindez szinte azt a látszatot kelti, mintha az akkor még a család által a Ráday-gyűjteményben elhelyezett, de a kritikai kiadásban jelzet nélkül említett – azóta magántulajdonba visszakért – Sigray Pál-féle kéziratot kézbe sem nagyon vették volna az akkori kiadás munkatársai. Így akár az is megkövethető, hogy a Sigray Pál-féle szövegvariánsra úgy tekinthetünk, mint ami eddig lappangott, és teljes szövege először itt lesz megismerhető.

Az Arany-féle két tankönyv-alapszöveget azonban – ahogy az már a korábbi utalásokból kiderült – a kritikai kiadásnál korábbi, nagyon gondos munkával elkészült szövegkiadásokból is megismerhettük. A rövid kivonatos *A magyar irodalom története* című munkát Pap Károly 1910-ben, a *Széptani jegyzeteket* pedig 1934-ben publikálta az Arany János-émlékkönyvben (PAP, 28–67.) Pap azonban egyik mű kiadásában sem jelezte, hogy ismerte volna a Sigray-féle verziót, holott igyekezett minél több akkor még élő diákot felkutatni és másolataikat összedolgozva a lehető legteljesebb Arany-szövegprodukciónak létrehozni. Az *Irodalomtörténet* esetében Márton Andrást, Szüle Ferencet, Kaszap Zsigmondot és Losonczy Lászlót kereste fel, a *Széptani jegyzetek* esetében pedig a következőket árulta el erről: „Szövegünk hitelességének megállapításánál több egykorú kézirat állott előttünk. A leghűbb és legteljesebb, még betűvetésében is utánozva az eredeti kalligráfiaját: a Márton Andrásé. Mellette a Szakács Lajos baranyamegyei

ref. lelkészé és Bakos János táblai bíróaé (az övét használta Négyesy László), akik valamennyien az ötvenes évek második felében voltak Arany tanítványai. Láttuk azonkívül Gyertyánffy István, Liszka Nándor és a Beöthy Zsolt példányait is, sőt módunkban volt beletekinteni a költő csonkán maradt eredeti kéziratába, egy kékes papírlapra írt nagy, ívnegyedréte alakú füzetbe, amelyet Voinovich Géza volt szíves rendelkezésünkre bocsátani.” (PAP, 25.)

Pap Károly az *Irodalomtörténet* bevezetésében a tankönyvek összeállításáról és elkészítéséről azt állapította meg, hogy: „A tervezett Olvasókönyvvel és Széptani jegyzetekkel körülbelül egy időben, vagy talán még előbb írja Arany harmadik, legbecesebb kompendiumát: az irodalomtörténetit, a melynek összeállítására, noha kedv és tudás egyaránt ösztönözhatték, igazában maga a szükség vitte a költőt. Irodalmunk története ugyanis, »amely addig az egyetemen is inkább név, mint valóság szerint üzetett«, épp az új tanterv alapján lépett először a középiskola keretébe, s bár tartalmánál fogva különösen alkalmas volt a hazafias szellem ápolására, a tanítására azonban nemcsak hogy megfelelő vezérfonalat, de még afféle utasításokat se kaphatott a tanár, mint a minőket más tárgyakra oly bő és mintaszerű fejtegetéssel talált az Entwurfban. Önálló, tankönyvszerű munkálatokra pedig akkor még ki gondolhatott volna, a midőn maga a legavatottabb Toldy [Ferenc, akit az irodalomtörténet atyjának szoktak nevezni] mondja egy helyen, hogy »rég irodalmunk maradványai, sőt az újabb korok sok terméke is, szinte a XVIII. századig, csak az utóbbi években lettek hozzáférhetőbbek, minélfogva sok részben új studiumok voltak teendők, hogy szakadatlan folyamát lehessen feltüntetni a nyelvben és irodalomban működő nemzeti értelmiségnek«. Így lettek hát eleinte a csaknem kizárólag az egyedüli legméltóbb forrás a Toldy enémű jeles könyvei, a melyeket mérsékelt hangjuk miatt a tanügyi kormány is szívesen fogadott, úttörő és korszakos voltuknál fogva pedig nem követni bárkinek lehetetlen volt. [...] bár az új tanterv

nyomán siettek a megjelenéssel, a »Nemzeti irodalom történetében« az 50-es évek alatt csak a mohácsi vészig, illetve 1606-ig, a Költészet történetében pedig csak Kisfaludy Sándorig haladtak elő. Arany pedig, a ki irodalmunk egységes történetét kívánta előadni, önkénytelenül is rá volt utalva valamely szűkebb keretű, de teljes vázlatra, a melyhez iskolai magyarázatait hozzá fűzhesse s alkalomadtán a növendékeinek kezébe adhasson. Így czélből írja tehát a magáét, [...] ezt mutatja a jegyzetek végig kompendiumszerű voltán kívül a saját őszinte kijelentése, a melyet 1858 végén a tőle e tárgyban tudakozódó Gyulai [Pál író, kritikus, Arany barátja, aki az 1860-as évek második felétől egyre merevebb kánont és értékrendet érvényesítve és erőltetve mind nagyobb szerepet játszik a magyar irodalom életében – Cs. T.] levelére tesz, mondván: »Az irodalomtörténetet kéziratból tanítom, de mivel az nem egyéb, mint Toldy extractusa, nincs miért elküldennem.« (PAP, *Magyar irodalomtörténet*, 10–11.)

Azról pedig, hogy Arany vázlatos összefoglalásának mik voltak a legnagyobb értékei, Pap így írt: *A Legújabb kor II-ik szakaszában (1811–1848) azután, a hol különben sem volt már semmi útmutatója: egészen magaverte csapásokon indul. [...] legszebb s kétségkívül a legértékesebb fejezete e kis irodalomtörténetnek a Legújabb kor második szakasza (1811–1848), a »Virágzás koráról« írott, nemcsak azért, mert itt – más forrása nem lévén – egészen magára volt utalva Arany, hanem mivel részben a saját korát, költészetünk történetének legűcsőbb félszázadát tárja elénk a benső, történeti fejlődés olyan tág keretében, a melyhez hasonlót Toldy előtt e téren nem találunk.» Pap kronologikusan végigvezet bennünket Arany gondolatmenetén és megállapításain, és részletesen rámutat mindarra, amiben Arany eredeti gondolkodóként rajzolja meg a magyar irodalom legutóbbi évtizedeinek jellegzetességeit: „a kor vezéreszméit és vágyait tükröző költészet s a politikai élet küzdelmei között vont kapcsolatot villantja ki ekként: »Újjítás a nyelvben, alkotmányoszerű haladás a politikában, e két sark*

körül forgott az egész magyar világ.« Ez új magyar világ két irodalmi vezéralakját, Kisfaludy Károlyt és Vörösmartyt, ezek stíljét és hatását, bennük az új iskola törekvéseit vázolván tér át legvégül Petőfire, kiből már a legújabb, »a nemzetien népies irány fog túlsúlyra vergődni.« Ezen irányokat vagy iskolákat aztán a három fő költői csoport (líra, epika, dráma) szerinti tárgyalásban vezet elénk Arany [...] A lírában pedig: a Kazinczyról, Kölcseyről, Vörösmartyról írottak, s főként a Petőfiről írott, a mely meleg, színes, eleven rajzával és terjedelmével egyaránt kiválik a többiek közül. Benne minden objectivitás mellett a baráti szív ösztönszerű heve, sőt büszkesége együtt iskolájuk diadalérzetével szól felénk meghatott és megható hangokon! Milyen tüneményesnek látja a megjelenését, szokatlannak egész fejlődését, hódítónak géniusza erejét és varázsát; milyen nemes hangon vágyik menteni még a személyi gyöngeségeit is, akár csak előbb Széchenyinél, midőn ennek »túltömött és szaggatott« stíljét védelmezve így szól: »mindezek csak a lángész hibái«. [...] De még jelentősebb a másik gondolata, a melylyel könyve 32. §-át nyitja meg, határozott és tudatos erővel mondván ki, hogy »Petőfi nemcsak a magyar nemzet, de az egész világ legjelentékenyebb költői közé tartozik!«

Azzal, hogy Arany Petőfi költészetét először helyezte el a magyar irodalomtörténeti kánon legmagasabb polcára, legalább annyira iránymutató dolgot tett, mint azzal a gesztussal, hogy Petőfit egyben a világirodalmi kánonba is besorolta. Mindezt pedig – ne feledjük – Arany a tanári katedra nyilvánosságából tette meg az osztrák elnyomás titkosrendőri és besúgói légkörében, és állította például diákjai számára. Pontosan akkor, amikor Petőfi, Kossuth nevének kimondását, emléküek megidézését is tiltotta a politikai hatalom.

S. Varga Pál, aki 2012-ben maga is kiadta és gesztusértékűen beválogatta Arany legnívósabb tanulmányai közé *A magyar irodalom története rövid kivonatban* című összeállítását, Paphoz hasonlóan

úgy értékelte, hogy: „A kivonat nagyrészt Toldy Ferenc irodalomtörténeti munkáin alapszik (*A magyar nemzeti irodalom története* 1–2., Pest 1851. és *A magyar költészet története* 1–2., Pest 1854). Arany azonban egyrészt önálló szerkezeti vázat alakított ki, s ezzel tömörebbé és világosabbá tette Toldy koncepcióját, másrészt több ponton átalakította és ki is egészítette. Eposzi kísérletei szempontjából is lényeges, hogy az ókor előtti áttekintésbe fölvette a hun–magyar rokonság és a nyelvi hasonlóság kérdéskörét. Nem követi Toldynak azt az elképzelését, hogy a magyar irodalom a romantikus iskola működése idején jutott a csúcspontjára, s a munka teljesen önálló fejezete az, amely a legújabb kor második részét tárgyalja. Különösen fontos, amit Arany itt Petőfiről ír. Valószínű, hogy a dolgozatnak legalább két saját kezű kézírata készült, azonban csak a Legújabb kor első 17 paragrafusa maradt fenn.” (ARANY János, *Tanulmányok és kritikák* II, válogatta, szerkesztette, az utószót és a jegyzeteket írta: S. VARGA Pál, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012, 486. – A mű kiadása: I. kötet, 11–70. – a továbbiakban S. VARGA.)

A valószínűleg később született Arany-mű, a *Széptani jegyzetek* bevezetőjében Pap Károly a munka keletkezéstörténetéről azt gondolta, hogy: „Eleinte maga Arany is csak egy anthologia szerkesztésére gondol, aminő pl. az Entwurf ajánlotta Mozart-féle Lesebuch, mely a költői műfajok fejlődését véve alapul, az előadás formái közül előbb az elbeszélő és lantos, aztán a drámai költészet fajait ismertette volna, de közben a történetírás, az értekező és szónoki próza formáira is kiterjeszkedik, míg a szép általános feltételeit és faji különbségeit a könyv végén szándékozott nyújtani. Tervét Szilágyi Sándor támogatásával 1855 elején meg is valósítja s egy terjedelmes 50–60 írott ívnyi Olvasókönyvet szerkeszt. A helytartótanács azonban nem engedélyezte. Így Arany, ha tovább volt kénytelen idegen kresztomatiákkal [szöveggyűjteményekkel] bajlódni, legalább – az elméleti részeket adta a maga fogalmazásában növendékeinek, sőt

a VIII-ik osztályban, ahol a »Széptan elemei« önálló tárgyként szerepeltek, rendszeres és kerek formába öntve, diktátum alakjában.” (PAP, 5.) A továbbiakban Pap megállapította, hogy „Arany Széptani jegyzetei szerkezetileg két jól tagolt részre oszlanak, u. m. egy kisebb, bevezető, esztétikaira és egy csaknem kétakkora, alkalmazott, poétikaira, amennyiben feladatukhoz képest pusztán a költészetre kívánnak szorítkozni. Ez a rész, minden valószínűség szerint eredeti, míg amannak forrását Arany nagy elméleti készülségén kívül a korabeli esztétikai irodalom eredményeiben kell keresnünk.” (PAP, 5.)

S. Varga a *Széptani jegyzeteket* – szintúgy, mint *A magyar irodalom története rövid kivonatban* című összeállítását – beillesztette Arany legkiemelkedőbb esztétikai írásai közé (S. VARGA, I. kötet, 263–287.). S. Varga – Pap Károly összegzésével egybevégezően – megállapította, hogy: „A hivatalos tanterv, amely 1849-ben életbe lépett, előírja, hogy a gimnáziumok és reáliskolák a nyelv- és irodalomtanítást a legfelsőbb osztályban alapvető esztétikai ismeretek oktatásával zárják. Arany nem érte be azzal, hogy valamelyik közkézen forgó esztétikai kézikönyv alapján tanítsa ezt a tárgyat. Felhasználta Greguss Ágost *A szépszerűet alapvonalai* című 1849-es munkáját, egy Mozart nevű szerzőnek a német nyelvterületen általánosan használatos, *Német olvasókönyv a gimnáziumok felsőbb osztályai számára* című 1854-es kézikönyvének idevágó kötetét [Johann Mozart, *Deutsches Lesebuch für die oberen Classen der Gymnasien*, Wien, 1852–4. – Cs. T.], s főleg Purgstaller József *Szépészet az az Aesthetica. Elemző módszer szerint* című, 1850-ben [helyesen: 1845, Budapest, Franklin] megjelent tankönyvét. Ezeket (s egyéb esztétikai ismereteket) azonban saját elképzelése szerint használta fel, a belőlük merített gondolatokat a saját maga által kialakított szerkezetbe illesztette bele; ennek tulajdonítható, hogy a *Széptani jegyzetek* összhangban van a tanulmányokban és a kritikákban pregnánsan megjelenő irodalomesztétikai felfogással; lapidáris [azaz tömör] megfogalmazásával is mintegy azok



megalapozásául és igazolásául szolgál. A *Széptani jegyzetek* pontos keletkezési dátumát nem lehet megállapítani; bizonyos, hogy Arany hosszabb ideig dolgozott rajta – *Széptani előismeretek* címmel fennmaradt a munka egy korábbi, kevésbé kidolgozott változatának saját kezű kézírata. [...] A végleges műveg kézírata részben elkallódott; ami megmaradt, az valószínűleg Voinovich Géának, az Arany-hagyaték gondozójának villájában égett el az 1944-es bombázáskor. Fennmaradt a végső fogalmazvány első hét paragrafusának kézírata (Petőfi Irodalmi Múzeum), s a korai fogalmazvány teljes kézírata (MIA kézírattár).” (S. VARGA, 524.)

A két szöveg legalaposabb kritikai kiadása ma már digitális XML-felületen a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet Digiphil-csoportja munkatársainak köszönhetően elérhető, de ennek készítői nem ismerték a Sigray-féle lejegyzést: <http://digiphil.hu/o:ajom10-proza-1.tei.19> és <http://digiphil.hu/o:ajom10-proza-1.tei.20> (A digitális kritikai kiadás sajtó alá rendezői: Palkó Gábor és Fellegi Zsófia, XML-szerkesztők: Bobák Barbara és Fellegi Zsófia, közreműködők: Csanki Árpád, Horváth-Márjánovics Diána, Káli Anita, Metzger Réka, Móré Tünde, Roskó Mira, Székéni-Lindner Zsófia és Véték Bence.)

\*

Sigray Pál 1859-ben kezdte meg tanulmányait a Budapesti Egyetem jogtudományi karán. 1871 szeptemberében megnősült. Felesége, Halász Róza házasszony 28 évesen halt meg 1875-ben. Sigray ekkor a Nemzeti Tornaegylet pénztárnoka. 1877-ben, az orosz–török háború idején – a törökbarát magyar közhangulathoz híven – élére állt a tömök sebesültek segélyezési akciójának. Másodjára 1878-ban házasodott meg. Egy ügyvédtársa lányát, Szelle Petronellát vette el. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság jogtanácsosaként 1879-ben – Urváry Lajos igazgatótanácsos barmájával – Turinba indult, hogy Kossuth Lajossal

összes iratainak sorozat-kiadásáról állapodjon meg. Rendszeres támogatója és adományozója volt az Országos Protestáns Árvaház ünnepélyeinek és rendezvényeinek.

Ügyfélköre az elmúlt évekkel egyre nőtt, sok és komoly peres ügyeket vitt. Köztük kiperelte a saját normafai birtokát is, melynek közhasználatáért hosszú és lármás harcot folytatott, de végül annak egy részét 1890-ben a főváros utcélokra kisajátította. A Magyar Történelmi Társulat rendszeres támogatója, alapító tagja. Az Országos Magyar Iskolaegyesület pénztárnoka és aktív tagja. Még az első világháború előtt – az első köztéri Kossuth-szoborként – a Zugligeti Egyesület és az I. Kerületi Szabadpolgári Kör kezdeményezésére indult gyűjtés a zugligeti Disznófő-forrás közelében létesítendő emlékműre (Kossuthot ugyanis a közeli Istenszeme fogadóban tartóztatták le 1837. május 5-e éjszakáján). A Zugligeti Egyesület nevében az első kerület polgárai között gyűjtés indult a szoborra, amelynek Sigray lett a motorja és a szoborbizottság egyik elnöke 1892-től. Tóth István alkotását, Kossuth bronzból öntött, másfélszeres életnagyságú mellszobrát 1912 májusában – ne feledjük, Ferenc József ekkor még élt! – helyezték el a terméskőből készült, 340 centiméter magas talapzaton. Az ünnepélyes leleplezés 1913 júniusában történt, az ünnepség egyik vezérszónoka Sigray Pál, a Zugligeti Egyesület elnöke.

Sigray Csiky Kálmánnának, az Országos Nőképző Egyesület örökös társelnökének állandó szalonvendége és bizalmasa. Csikyné idézte meg egy vele készült, Móricz Pál készítette *Rejtőzködő magyar életek. Akivel még Liszt Ferenc négykézre zongorázott* című beszélgetésben az idős Sigray memoárját is, melyben arra emlékezett, hogy „az alkotmány visszaállítása után – különböző színezetű politikai klubok, sőt főúri körökben szalonok is alakultak, olyan szalon, aminőt Csiky Kálmánné tartott fenn, amely – a politikai vitatkozást kizárva – művészeti, tudományos és társadalmi, mondhatni baráti

körre szorítkozott, páratlan volt Budapesten. Nem megtiltva, hanem a háziak tapintatos modora által önként értetőleg mellőzve volt itt a politika. Ezért a legkülönbözőbb pártállású férfiak és nők, mint egy családi körben, otthonosan érezték magukat. A háziurnő felülmúlhatatlan szívéllyességgel fogadta minden vendégét. Ha nem ismerték egymást, kölcsönösen bemutatatta és nagy ügyességgel, néha csak egy kérdésével talált témát, amellyel a társalgásnak irányt adott.” (*Magyarság*, 1930. július 13., 157. sz., 9–10.)

Sigray Pál alakja és áldozatos élete meglehetősen jól kirajzolódik a korabeli sajtóforrásokból. Méltó és elhivatott élet.

\*

Egy 1923-as, kései sajtó-émlékezés szerint: „Az elnyomatás éveiben esténként kisebb-nagyobb társaság gyűlt össze az Újvilág-utcai Arany sas szalodának egyik különszobájában, ahol fehér asztalnál, sashegyi bor és debrői, meg kospallagi szűz dohány illatos füstje mellett jóérzésű pesti polgárok elméláztak a haza ezer buján-baján. Elégedetlenek voltak az állapotokkal, de azokon változtatni nem konspirációkkal és miegymással akartak, hanem terveket szőttek arról, hogy mit kell csinálni, ha egyszer ismét »rendbe« jön minden. Erős hazafias érzés, függetlenségi, elvhűség hatotta át valamennyiüket, de tilalmas dologra nem adták a fejüket, [...] A Sasok főképpen Pest város dolgaival és a polgárság érdekeivel törődtek. Ők voltak a szó szorosabb értelmében az első városi párt. Szerepük és befolyásuk a korona és nemzet kibékülése után fontosabb és súlyosabb lett. [...] A Sasok alakították meg a Magyar Iskola Egyesületet, amely nevéhez méltóan gondoskodott a tanügy magyarosításáról.” (–y. –y., *Sasok, Nemzeti Ujság*, 1923. november 18. 261. sz., 14.)

A Sasok asztaltársasága a korszak egyik legnevesebb, és idővel az egyik, a baráti kapcsolat-

hálójukat a közjóért ki- és felhasználó, legbefolyásosabb társasággá vált. Közfeladatuknak tekintették, hogy teljes erővel az új főváros, Budapest felvirágoztatásán dolgozzanak. A *Budapesti Hírlap* 1885. október 20-án (288. szám, 3–4.) A „sasok” című írásában így emlékezett a közelmúltra a cikk fel nem tüntetett írója: „Volt idő mikor Budapest főváros ügyeivel nem törődött senki. A hivatal félig magyar, félig német volt, a városatyák többsége német, sok nem is tudott magyarul. Ezeknek és a tanácsnak, le az utolsó írnokig, három főelve volt: »Eine Hand wäscht die andere« [azaz: Kéz kezet mos] –, így szólt az első, „Was mich nicht brennt, das blas ich nicht” [azaz: Amiről nem tudok, az nincs is], hangzott a második, s „Man soll dem Ochsen der drischt nicht das Maul verbinden” [azaz: A nyomtató ökörnek ne kösd be a száját] volt a harmadik. E kedélyes elvek szerint kormányozták a purgerek [azaz burger, polgár] Budát és Pestet s a korrupciónak nem volt nagyobb fészke itt a városházánál, magasabb kormányzati és politikai szempontok pedig a hivatalosztogatásnál és sápolásnál e városoknál nem léteztek. A mi korrupció a városházán még fenmaradt, az ezen régi jó idők hagyománya.


Az alkotmányos korszak eleinte ezen keveset változtatott, mert akkor az emberek csak politizáltak, a város ügyeivel nem törődtek, azokat lenézték.

Ekkor keletkezett a »sas-klub«, Királyi Pál és barátainak vacsoráló társasága, az »Arany sas« vendéglőben. Városi urak és jó magyar emberek találkoztak ott esténként s ha a városi ügyekről beszéltek, gyakran pendült meg ez vagy amaz eszme mi később megvalósult, s nem ritkán volt okuk elégedetlenkedni a dolgok állásával. E társaskör elkezdte a városházát reformálni, hadat üzent a korrupciónak s minden gseftet, ha észrevette, hogy szagos, leiszavazni iparkodott, a hatóságot a polgársággal való érintkezésében teljesen megmagyarosította s minden haladást melegen pártolt. Akkor nem támadta meg a sasokat senki. De mikor a közérdekeltséget

a fővárosi ügyek iránt felkelteniük sikerült s befolyásuk érezhetővé vált, némelyek érdekeit meg is sérítették: akkor kezdődött a beszéd, hogy a sasok uralkodnak és uralkodni akarnak. De hogy mi rosszat műveltek a város érdekei, a haza vagy a polgárok szabadsága ellen, azt egyetlen »reformátor« sem tudta kisűtni idáig. Pedig ha lehetne ebben a kortesvilágban ugyan megcselekedné. Mert az oly csúndes belvárost, az ország legintelligensebb kerületét, harc és háború lármája zavarja: a reformátorok hadat üzentek a sasoknak, ki akarják őket veszteni a városházáról. Ha sikerülne, a városháza több kört szenvedne, mint az »Arany sas«, a választó polgárság pedig nem nyerne semmit. Legfőlebb a belvárosi üdvös befolyása a közgyűlésen származnék át a Terézvárosra s Budára, ezen legjobban szervezett városrészekre; mert tudni kell, hogy a városnál minden ügy városrészek szerint megy s más pártok ott nincsenek, csak a kerületek. Minden városrész partikularista [széthúzó, egységbontó], csak a belváros nem az; mindenik azt nézi, hogy neki jusson legtöbb hivatal és pénz a közpénztárból. Mintha a krisztinavárosi és a józsefvárosi, a Lipótváros és a Ferencváros nem is tartoznának együvé, oly kevésbé értenek egyet és érzenek együtt. Ez csodálatos, de így van. S minden városrész külön pártoskodik. A belváros azonban idáig nem pártoskodott soha, ezt méltóságán alólinak tartotta. [...] Kik hát a sasok? Annyiszor hallunk felőlük s nem ismerjük őket. Szörnyen elképzeljük, mily szörnyűk. Sas orr, sas-kérmők, sas tollak? Nézzünk szemekbe, a sasok szemek:

Ráth Károly főpolgármester [Budapest első főpolgármestere], Barbás József [a budapesti gyermekkórház, majd a Rókus Kórház főorvosa], Gedörcy Károly alpolgármester, Apáthy István [a jogi kar dékánja], Becker Károly [festő], Cséry Lajos [földbirtokos, ügyvéd, 1848/49-ben Perényi Zsigmondnak, a magyar főrendiház elnökének titkára], Dániel Ernő [vármegyei tisztviselő, később a Pesti Hazai Első Takarékpénztár és a Hazai Bank

elnöke, kereskedelmügyi miniszter], Feleki Miklós [színész, színigazgató], Forgó István [festő, üvegfestő], Gardos Károly [háztulajdonos, a budapesti közúti-vaspálya-társaság és a Fővárosi Casino-Épület Rt. igazgatóságának tagja], Gebhardt József [Sopron város főügyésze, később polgármestere], Gebhardt Lajos [Budapesti tisztifőorvosa, a főváros törvényhatósági bizottságának tagja], Győry Elek [ügyvédi kamara ügyésze, később elnöke], Halász Géza [a főváros helyettes tisztifőorvosa], Kaas Ivor b[áró]. [újságíró, országgyűlési képviselő, ekkor a főváros IV. kerületének (Belváros) képviselője], Kármán Lajos [ügyvéd, országgyűlési képviselő, a székesfővárosi törvényhatóság tagja], Királyi Pál [későbbi főpolgármester, a *Jelenkor*, majd a *Pesti Napló* szerkesztője], Kléh István [a Pesti Hazai Takarékbank elnöke, igazgatója, a Városliget és a Népliget felvirágoztatója], Krajcsik Ferenc [ügyvéd, országgyűlési képviselő,], Ladányi István [a Rókus Kórház orvosa], Luczenbacher Pál [nagyiparos, főrendiházi tag, a Magyar Vontató- és Gőzhajózási Társaság megalapítója], Nemeshegyi József [földbirtokos, az Országos Magyar Kertészeti Egyesület tagja], Németh Antal [bölcészeti író, kir. tanácsos, Győr tankerületi kir. főigazgatója], Polonyi Géza [politikus, országgyűlési képviselő, a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt alelnöke], Poór Imre [egyetemi tanár, a bőr- és bujakórtan professzora, a *Gyógyászat* című szakfolyóirat megalapítója], Pucher József [építész], Radocza János [ügyvéd, országgyűlési képviselő, kir. tanácsos], Ráth Károly (iparos), Rupp Imre [pesti belvárosi járásbíró, a közmunkák tanácsa képviselője], Sigray Pál, Gelléri Szabó János [ügyvéd, országgyűlési képviselő, a főváros állandó bizottságának tagja, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület igazgatóságának tagja], Szarvassy Sándor [a Balaton-egylet bizottsági tagja, a balatoni gőzhajózási társulat igazgatója], Szedenir János [?], Szitányi Izidor [az Első Magyar Általános Biztosító Társaság választmányi tagja, az Iparegyesület alapítója, a fővárosi bizottság tagja], Tolnay Lajos [miniszteri tanácsos,



országgyűlési képviselő, a magyar államvasutak igazgatója], [ébenfalvi] Török József [a budapesti Török-patika tulajdonosa, a magyar emigrációs körök legendás bizalmasa, a főváros törvényhatóságának tagja], Warga László [székesfővárosi építészmérnök, műegyetemi tanár] és Wimmer Antal [a fővárosi középítési albizottság tagja, Budapest székesfőváros központi pénztárának nyugalmazott igazgatója].”

Erős névsor.

Köztük Sigray Pál. Erős hazafias érzésű, függetlenségi, elvhű. Arany János-tanítvány.

*Császtvay Tünde*